

УДК 908 (477.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2021-2-2>

Геннадій БОНДАРЕНКО

кандидат історичних наук, професор кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-1726>

Бібліографічний опис статті: Бондаренко, Г. (2021). Роль музеїв у краєзнавчій освіті Волинської області в 1939–2019 роках. *Fine Art and Culture Studies*, 2, 9–22, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2021-2-2>

РОЛЬ МУЗЕЇВ У КРАЄЗНАВЧІЙ ОСВІТІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1939-2019 РОКАХ

У статті розглядаються актуальні питання поширення краєзнавчої освіти від 1939 року, коли утворилася Волинська область і визначилося нове поле краєзнавчих досліджень і краєзнавчої діяльності музеїв. Також аналізуються нові напрями діяльності музеїв після 1991 року, коли Україна стала вимагати нового наповнення музейних фондів та експозицій, виставкової діяльності у зв'язку з незалежністю.

Мета статті – показати, як використати для формування національної свідомості та патріотизму величезний потенціал музеїв кожної області. Якщо у радянський час музеї були державні і громадські, то після 1991 року ряд музеїв стали різних форм власності. Тому потрібно було перебудувати радянські експозиції і формувати фонди для потреб Незалежної України, особливо для виховання молоді.

Методологію вивчення теми стали погляди А. Тойнбі на достатність поля історичного дослідження. З'явилися нові програми і підручники з краєзнавства і музеєзнавства, з новими підходами і завданнями в історичному краєзнавстві, а саме: історія повсякденності, усна народна історія, психоісторичний аналіз, що стали основою історичного аналізу та історичного порівняння. Петро Тронько, Олександр Реєнт, Валерій Смолій, Руслана Маньковська та інші члени правління НСКУ приділяли значну увагу краєзнавчій освіті як важливому чиннику у патріотичному і національно-культурному вихованні, і у підсумку сприяли формуванню історичного мислення і використанню історичного досвіду, зокрема у краєзнавчій освіті.

У сучасному краєзнавстві стали з'являтися посібники і підручники для школи і закладів вищої освіти. Саме музеї, бібліотеки й архіви забезпечували змістове наповнення краєзнавчих програм. Волинська область також йшла шляхом створення широкої мережі музеїв. Після 1991 року ряд музеїв стали різних форм власності. У зв'язку із змінами у суспільстві стали використовуватися ті артефакти, які дали можливість по-новому подивитися на розвиток музейної справи і краєзнавчої освіти, а також на історію і культуру регіону.

Як висновок, у статті наголошується, що знання, у мережі музейних закладів може здобути кожний громадянин. Головне, щоб багатства, які мають музеї працювали на Українську державу і Українську націю з метою поширення краєзнавчої освіти і патріотичного виховання.

Ключові слова: Волинська область, музей, краєзнавство, краєзнавча освіта.

Hennadii BONDARENKO

Professor of the Department of Museum Studies, Monument Studies and Information and Analytical Activities, Lesya Ukrainka Volyn National University, ave. Voli, 13, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-1726>

To cite this article: Bondarenko, H. (2021) Rol muzeiv u kraieznavchii osviti Volynskoi oblasti v 1939–2019 rokakh. [The role of museums in local history education in volyn region in 1939–2019] *Fine Art and Culture Studies*, 2, 9–22, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2021-2-2>

THE ROLE OF MUSEUMS IN LOCAL HISTORY EDUCATION IN VOLYN REGION IN 1939-2019

The article considers topical issues of the spread of local lore education since 1939, when the Volyn region was formed and a new field of local lore research and local lore activities of museums was determined. It also analyzes new areas of museum activity after 1991, when Ukraine began to demand a new filling of museum funds and exhibitions, exhibition activities in connection with independence.

The purpose of the article is to show how to use the huge potential of museums in each region to form national consciousness and patriotism. Therefore, it was necessary to restructure the Soviet expositions and to form funds for the needs of Independent Ukraine, especially the education of youth. If in Soviet times museums were state and public, then after 1991 a number of museums became different forms of ownership.

Toynbee's views on the sufficiency of the field of historical research became the methodology of studying the topic. New programs and textbooks on local lore and museum studies, with new methodologies in historical local lore, appeared, namely: the history of everyday life, oral folk history, psychohistorical analysis, which became the basis of historical analysis and historical comparison. Petro Tronko, Oleksandr Reynt, Valery Smoliiy and other members of the NSU board paid considerable attention to local history education as an important factor in patriotic and national-cultural education, and ultimately contributed to the formation of historical thinking and the use of historical experience, in particular in local history education.

Presenting main material. As manuals and textbooks for schools and higher education institutions began to appear, it was museums, libraries and archives that provided the content of local history programs. The Volyn region also followed the path of creating a wide network of museums. If in Soviet times museums were state and public, then after 1991 a number of museums became different forms of ownership. Due to the changes in the society, those artifacts were used, which gave an opportunity to look in a new way at the development of museum work and local history education.

In conclusion, the article emphasizes that knowledge in the network of museum institutions can be acquired by every citizen. The main thing is that the riches that museums have work for the Ukrainian state and the Ukrainian nation.

Key words: Volyn region, museum, local lore, local lore education.

Постановка проблеми. Ця стаття присвячена питанням музейного будівництва у Волинській області та ролі музеїв у краєзнавстві і краєзнавчій освіті. Музеї і музейна справа є важливою складовою частиною збереження історичної пам'яті народу і національно-культурного відродження. Вона охоплює час від 1939 року і відбиває основні етапи розвитку музейництва в краї, пов'язано з 30-тиріччям діяльності у 2019 році Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Копітка робота музейних працівників, особливо під час війни і перші повоєнні роки ХХ ст., вимагає вивчення і узагальнення музейної справи, формування колекцій, популяризацію історії, культури і природи Волині та Полісся з метою використання досвіду наступними поколіннями. Крім Волинського краєзнавчого музею в області тепер є державні районні заклади, мережа громадських і відомчих, а також широко відомі Музей Волинської ікони у Луцьку і Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у селі Колодяжному, Музей Вячеслава Липинського в Затурцях, Музей Ігоря Стравинського в Устилузі та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Петро Тронько, Олександр Реєнт, Валерій Смолий, Руслана Маньковська та інші члени правління НСКУ приділяли значну увагу краєзнавчій освіті як важливому чиннику у патріотичному і національно-культурному вихованні, і у підсумку сприяли формуванню історичного мислення і використанню історичного досвіду, зокрема у краєзнавчій освіті. Ряд публікацій на цю тему представили голови краєзнавчих това-

риств М. Костриця, Л. Баженов, С. Гальчак, Г. Бондаренко, а також В. Прокопчук, А. Трембіцький та інші науковці і краєзнавці.

Виклад основного матеріалу. На сайті «Музейний простір Волині» представлено станом на 2021 рік 17 комунальних музеїв Волинської області, 89 музейних закладів на громадських засадах, з яких 6 – носять звання «Народний музей», 182 музейних закладів системи освіти, з яких 35 – носять почесне звання «Зразковий». Понад 343 тис. музейних предметів основного фонду – пам'яток матеріальної та духовної культури Волино-Поліського краю, є частиною Музейного фонду України і культурним надбанням всього людства. 300-400 тис. осіб щорічно відвідують музеї Волині. У музеях понад дві сотні фахівців, які самовіддано зберігають, вивчають і наближають до широкої аудиторії безцінні музейні скарби.

З 1939 р. краєзнавчі дослідження Волино-Поліського краю були пов'язані з тими подіями, які відбувались у світі напередодні та в ході Другої світової війни. На розвиток краєзнавства у краї наклало відбиток те, що польський уряд розглядав Волинь як ту частину держави, яка мала бути у підсумку повністю асимільована і полонізована. Після об'єднання західноукраїнських земель з УРСР, ліквідації Волинського воеводства і створення Волинської області постала потреба переосмислення того, у якому краєзнавчому полі необхідно вести дослідницьку діяльність. 40-і та 50-і роки ХХ ст. в історичному краєзнавстві Волинської області є одним з етапів, що характеризують передвоєнні, воєнні та повоєнні роки, пов'язані з радянським будівництвом

і створенням тоталітарного режиму, фашистською окупацією краю і післявоєнною відбудовою. Цей калейдоскоп подій з вересня 1939 року, від часу входження західноукраїнських земель до складу УРСР, лише частково сприяв розвитку краєзнавства, хоча традиції волинського краєзнавства були досить глибокими та стійкими і вели свій початок від XIX ст. Серед багатьох подій важливе місце займають ті, що стосуються кінця 1939 – середини 1941 років, коли на зміну польській владі прийшла радянська і було утворено Волинську область, у межах якої переважно і розглядається визначена проблема, оскільки змінилось просторово-часове поняття «Волинь» у зв'язку з новим адміністративно-територіальним поділом.

Всі галузі суспільного життя спрямовувались на радянізацію та політичне забезпечення соціалістичних перетворень. У Волинській області розгорнулось будівництво мережі закладів освіти та культури. Краєзнавчий музей в Луцьку з вересня 1939 р. до травня 1940 р. фактично був поза увагою радянських міських та обласних органів влади. Лише 8 травня 1940 р. вийшла постанова Раднаркому УРСР «Про організацію державних музеїв і бібліотек у західних областях України», якою передбачалось організувати «державний обласний краєзнавчий музей в м. Луцьку з такими відділами: краєзнавчий, історичний, етнографічний, надавши йому приміщення колишнього Луцького музею», про що, у свою чергу, прийняв рішення Волинський облвиконком 10 червня 1940 р. Від цієї постанови у радянський період вівся відлік років від часу заснування музею, хоча «Пам'ятна книжка Волинського музею» говорить про 16 червня 1929 р. (Ошуркевич, 1998: 6), що і є датою заснування відомого в Україні та за її межами краєзнавчого закладу.

З вересня 1939 р. по червень 1940 р. музей підпорядковувався органам народної освіти. Директором був призначений В. Смовж, заступником директора з наукової роботи А. Дублянський і старшим науковим співробітником – О. Мардкевич. Музейні працівники, як пише О. Ошуркевич, (1998: 6) не припиняли своєї діяльності, незважаючи на зміни влади. Вони продовжували традиційні дослідження, зробили кілька експедиційних виїздів в Олику – родинний маєток князів Радзивілів, звідки перевезли до Луцька багато цінних експонатів, восени 1940 – навесні

1941 р. виїздили у Берестечко і Перемиль. Були проведені записи місцевого фольклору, відомостей з топоніміки, а на Перемильському городищі внаслідок розкопок виявлено кераміку, скляні та металеві лиття виробу і рештки кінської зброї часів Київської Русі.

Працівники музею напередодні війни провели велику правоохоронну і дослідницьку роботу по обстеженню та обліку історико-культурних пам'яток і будинків, про що свідчать архівні документи і матеріали (Ошуркевич, 1998: 6).

До початку німецько-радянської війни залишалось зовсім небагато часу. Війна, яка почалась 22 червня 1941 р., припинила майже повністю діяльність музеїв, бібліотек, багатьох навчальних закладів. В умовах війни, евакуації, політичних репресій вчителі, викладачі, працівники музеїв та бібліотек змушені були шукати можливостей для збереження власного життя і своїх родин. Місцеві газети, з приходом німців, знаходились під суворою цензурою окупаційної влади і спрямовувались в основному на вихваляння німецької армії, її перемог і німецького «нового порядку». Тому, годі говорити про якісь серйозні краєзнавчі дослідження і публікації, про увагу до музеїв та збереження історико-культурних цінностей.

З окупацією Волинської області німецька влада з липня – серпня 1941 року почала контролювати діяльність театру, роботу гімназії, вжила заходів для охорони музеїв і збереження архівних установ.

Втім, за роки війни обласний музей втратив частину цінних експонатів, які були викрадені або насильницьким шляхом вилучені. Відомості про ці збитки було знайдено в документах фонду Державного архіву Волинської області у 1993 р. (Державний архів Волинської області. Ф. Р-164).

Про долю культурних скарбів Волинського краєзнавчого музею С. Кот і О. Ошуркевич (1996) видали ґрунтовне дослідження з переліком втраченого. Після звільнення Луцька від німецьких окупантів у 1944 р. музей зразу розпочав свою роботу, приймаючи відвідувачів та збираючи експонати, які знаходились у людей, які ховали їх від знищення під час війни.

У 1941 р. розпочинається ремонт садиби Косачів у Колодяжному біля Ковеля, на що було виділено 5123 руб. Почали надходити експонати і цінні матеріали для організації

меморіального музею Лесі Українки: чотири листи Лесі Українки до С. Мержинського, фольклорні записи Лесі та її сестри Ольги, кілька фотографій членів родини Косачів тощо, які і сьогодні зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею. Але питання створення меморіального музею-садиби довелось відкласти і повернутись до нього лише після війни, коли у 1949 р. музей почав роботу і прийом відвідувачів (Волинський краєзнавчий музей. Ф. ЛУ. Арк. 30-33). Сьогодні музей-садиба Лесі Українки є важливим центром, пантеоном духовності України, куди приїздять тисячі людей, щоб поклонитись видатній письменниці та її родині. Традиційними стали ювілейні конференції «Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури», на які збираються шанувальники і дослідники життя і творчості Лесі Українки не лише з України. Вже видано кілька наукових збірок цих конференцій у 1996, 2001 2006 і 2011 рр. Остання збірка присвячена 150-річчю від дня народження Лесі Українки.

У зв'язку з поширенням музейного будівництва була опублікована 10 березня 1968 р. у «Радянській Волині» стаття Григорія Гуртового (1968), відомого в області краєзнавця «Чи є у вашому селі музей?». Поштовх до масової організації музеїв стався у зв'язку з постановою Ради Міністрів УРСР від 1 січня 1978 року про створення музею при кожній сільській раді. Був час, коли у 80-х роках у Волинській області налічувалось більше 600 музеїв і музейних осередків, навколо яких зосереджувалось у першу чергу аматорське краєзнавство, об'єднувались вчителі й учні.

Музей, який створив Г. Гуртовий і який діє з 1957 р., є тим прикладом відданості музейній справі і справі збереження історичної пам'яті, який вартий наслідування. Тепер в Торчині у приміщенні універмагу на другому поверсі відкрив експозицію народний історичний музей, яких не так багато в Україні, якщо говорити про оригінальність його експозиції та колекції, в якій свідчення всіх епох та їхніх представників. Є взагалі унікальні експонати, що стосуються монет, книг, речей побутової культури. А скільки уваги екскурсантів притягує до себе перша порохова ракета часів Першої світової війни, якої немає навіть у технічних музеях. Авторський музей Г. Гуртового унікальний і за

оформленням, частину якого він створив власними руками як художник, графік, портретист і передав всі ці скарби державі. Повагу до музею засвідчує ставлення до нього місцевих жителів, які передають на зберігання свої родинні реліквії та приватні колекції. Музей після смерті Г. Гуртового носить його ім'я.

У числі тих видів краєзнавчої діяльності, яка була поширена в музеях Волині, варто відмітити виставкову діяльність. Пожвавлення її було викликано кількома причинами: нестачею коштів для заміни експозицій радянського часу і необхідністю реагування на процеси, які відбувались в освіті, науці та культурі з утворенням Української держави і з проблемами національно-культурного відродження. З 1992 по 1999 роки у Волинському обласному краєзнавчому музеї та його відділах і філіях відбулось 270 виставок, з яких більше 20-ти були присвячені актуальним питанням політичної історії України, а саме: про голодомор в Україні 1932/33 рр. і трагедію Луцької тюрми в червні 1941 р., про історію УПА, трагедію знищення польських офіцерів в Катині і сталінські репресії післявоєнного часу в краї, про витоки та історію державної незалежності України тощо. Музей також відгукнувся на події Помаранчевої революції 2004 р. та на події Майдану і проведення антитерористичної операції з 2013 р. Окремі виставки експонувались по області, в районних музеях, будинках культури, освітніх закладах. Визнанням активності музейників Волинської області є їх представництво у складі делегації на III з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців, а саме: В. Комзюк, П. Хомич і А. Силюк, якого було обрано членом правління Спілки.

Практикується обмін виставками й підготовка спеціальних виставок різними музеями України, у першу чергу зі Львовом, Києвом, Дніпропетровськом, сусідніми областями, у співпраці з архівами й бібліотеками. Поступово оновлюються експозиції, які були сформовані в радянський час з певним ідеологічним навантаженням. Більш докладно про історико-краєзнавчу діяльність музеїв Волині розповідає у своїй статті директор Волинського краєзнавчого музею А. Силюк (1998: 30-32) Частина виставок стали наслідком спільних зусиль. Використовувались фонди бібліотек і архівів, які дали можливість поглибити виставкову тематику. Залучались також приватні колекції з філателії, філокартії,

фалеристики, нумізматики і боністики тощо. Зокрема, виставка до 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, яка включала документи і публікації, була розгорнута у 1989 р. в Державному архіві Волинської області (Архіви України. 1989. № 3: 80). А у наступні роки в музеї була відкрита для відвідувачів Шевченківська світлиця Миколи Куделі, про яку свідчить путівник до 200-річчя від дня народження Т. Шевченка (Філонюк, 2014).

Понад 60 виставок присвячувались персоналіям, серед яких переважна кількість стосувалась Лесі Українки і родини Косачів і належить Колодяженському музею, та історичним посталям, які були навмисно забуті, або тривалий час не згадувались в історії Волині. До таких постатей належать вчені-академіки сходознавець Агатангел Кримський і математик Михайло Кравчук, композитор Ігор Стравинський, політик та історик В'ячеслав Липинський, природознавець Стефан Мацко, художник-графік і член ОУН-УПА Ніл Хасевич, дослідники Волині й Полісся історик Олександр Цинкаловський, а також митрополит УАПЦ в Західній Європі Анатолій Дублянський та інші.

Частина виставок присвячувалась історії населених пунктів та історії національних меншин краю. Кортеліський історичний музей і Лопатенський музей партизанської слави підготували біля 20-ти виставок з історії Великої Вітчизняної війни і партизанського руху на Волині. Хоча, слід відмітити, що тематика їх виставок і експозицій не висвітлювала діяльності інших збройних формувань, в тому числі УПА. Пізніше матеріали і виставки з історії ОУН і УПА з'явилися у музеях області. Частина їх була передана Волинським Братством УПА.

Кілька виставок стосувались історії краєзнавчого руху і висвітлювали діяльність краєзнавчих товариств і краєзнавців за останні сто років під час панування Речі Посполитої і Російської імперії. Окремі виставки, про що свідчить їх перелік у другому випуску наукового збірника «Волинський музей. Історія і сучасність» (1999: 43-56), присвячувались темам, де значне місце відводилось геральдиці та генеалогії, нумізматиці та боністиці, філателії, фалеристиці та вексилології, що сприяло залученню і впровадженню у науковий обіг значної кількості нових історичних джерел.

Посилилася з 90-х років видавнича і популяризаторська діяльність музеїв Волинської області, поповнюються фонди за рахунок української діаспори та передачі пам'яток мистецтва і культури Службою безпеки України, митниціями.

Важливе місце в активізації роботи волинських музеїв мають зв'язки з українцями за кордоном. За роки існування незалежної держави Україна ці зв'язки були досить плідними. Вже у 1990 – 1991 роках у створенні нової експозиції в «білому» і «сірому» будиночках Музею-садиби Косачів у селі Колодяжному допомогу надала родина Косачів зі США. Сестра Лесі Українки Ізидора та її дочка Ольга Сергіїв, Ірина Кривинюк з Торонто, дослідник Петро Одарченко із Вашингтона сприяли створенню в експозиції розділу «Трагедія родини Косачів», де були розміщені меморіальні речі, зокрема ручка, предмети особистого користування Лесі Українки, прикраси Олени Пчілки, фотографії, автографи тощо. Тоді вперше в Україні з'явилась книга Ізидори Косач з її автографом «Хронологія життя і творчості Лесі Українки» (1971), яку передали Ольга Сергіїв та С. Гелюта – виходець з Ковельщини. Волинський краєзнавчий музей і музей у с. Колодяжному через налагоджені зв'язки з Романом Кухарем зі США, який глибоко досліджував творчість Лесі Українки, одержали підбірку його публікацій. Доктор Маркіян Коць із Нью-Йорка, який знав родину Юрія Косача, передав його неопубліковані твори і власні спогади про нього. З дарунків Миколи Ворона, бібліотекаря Святоволодимирського осередку міста Калгарі в Канаді, створено «Фонд вшанування Лесі Українки в Канаді».

З початком створення меморіального музею-садиби В'ячеслава Липинського в с. Затурці Локачинського району були наведені контакти з родиною Липинських в Англії та Польщі. Понад 4000 експонатів, документів і матеріалів, першодруків творів В. Липинського були передані музею.

Свої спогади, особисті речі і матеріали були передані з Швейцарії Волинському краєзнавчому музею дочкою гетьмана Української Держави Павла Скоропадського Оленою Отт-Скоропадською. Серед них унікальна колекція українських поштових листівок, надрукованих у Коломиї і Відні у 30-40-х роках ХХ ст.

Філателістичні матеріали подарували Роман Дубиняк і Петро Цибанюк, члени філателіс-

тичного гуртка м. Лідс в Англії. Вони зібрали унікальну колекцію поштових знаків, склали каталоги «Польова пошта УПА» (1991), «Грошова система України княжих часів». Передані ними матеріали складають фонд із 200 одиниць зберігання.

Плідними були стосунки Волинського краєзнавчого музею з митрополитом Анатолієм Дублянським (1912-1997). Він уродженець с. Перетоки, що біля Олики, працював у молоді роки у краєзнавчому музеї в Луцьку, а тому й передав Волинському краєзнавчому музею цінний особистий архів, частину листування, фотографії, документи, першодруки з авторськими правками, книги з автографами Наталії Полонської-Василенко, митрополитів УАПЦ Ніканора Абрамовича, Мстислава (Степана Скрипника), Полікарпа (Сікорського), Іларіона (Івана Огієнка), дослідника історії церкви Івана Власовського. Всього було передано понад 500 унікальних документів і матеріалів («Роде наш красний...», Т. 1, 1996: 418-458; Т. 3, 1999: 692-752). Свою бібліотеку Анатолій Дублянський подарував Волинській духовній семінарії Української православної церкви Київського патріархату й Луцькому історико-культурному заповіднику. За його сприяння Волинському краєзнавчому музею було передано з Парижа 70 особистих речей митрополита УАПЦ Полікарпа Сікорського (Волинського цвіту по всьому світу, 2001).

Для вшанування пам'яті Олександра Цинкаловського (1898-1983), відомого українського історика й дослідника Волині та Полісся, свого земляка багато зробили працівники Володимир-Волинського історичного музею, де директором є Володимир Стемковський. У 1998 р. була проведена конференція і відкрито пам'ятні знаки на вулиці та будинку, де мешкав Олександр Миколайович. В музеї відвідувачі могли познайомитись з документами і матеріалами життя та діяльності вченого. Напередодні 100-річчя від дня народження Олександра Цинкаловського до історичного музею у Володимирі-Волинському було повернуто за заповітом вченого директором бібліотеки НАН України ім. В. Стефаніка у Львові Ларисою Крушельницькою меморіальні реліквії, зокрема рукопис статті «Хрести енкалпіїони» та пам'ятна медаль Польської Академії Наук як нагорода вченому за невтомну працю в 1970 р., коли він виходив

на пенсію (Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край, 1998: 124-125).

У 1999 р. 156 книг із діаспори, виданих українцями за кордоном, отримав Любомльський краєзнавчий музей за сприянням Данила Шумука, уродженця с. Боремщина Любомльського району – відомого дисидента-шестидесятника. Серед них книги В. Чорновола, В. Мороза, М. Руденка, більшість яких з автографами. За ініціативою директора Любомльського краєзнавчого музею О. Остапука, у 2001 р. було проведено науково-практичну краєзнавчу конференцію і відзначено 460-річчя магдебурзького права цього древнього міста. Доповіді та повідомлення були надруковані у науковому збірнику «Любомль в історії України і Волині» (Остап'юк, 2003: 112). Колекція Любомльського музею представлена значними археологічними знахідками в межах району, предметами побуту, оригінальною нумізмічно-боністичною підбіркою, стародруками. Окупаційну сторінку історії Любомля відтворюють поштові марки часів Першої світової війни, які випускала австрійська влада.

1050 томів в основному україномовної літератури, каліфорнійське товариство допомоги українцям «Колеса для України» передало Союзу українок і Нововолинському історичному музею. Серед них є рідкісні видання М. Аркаса, В. Винниченка, Д. Донцова, В. Кубійовича, В. Липинського. Частина з них потрапили до Америки з австралійського міста Галаї від «Українського тимчасового допомогового об'єднання українців» у 1948 р.

Такі зв'язки з діаспорою свідчать про великий патріотизм українців за кордоном, які сподівалися побачити незалежну відроджену Українську державу. Ці зв'язки продовжуються, про що свідчать матеріали науково-практичної конференції Волинського цвіту по всьому світу: «У світах – діти України» (2001), яка відбулася у Луцьку 10 липня 2001 р.

Унікальним історичним джерелом – духовно-мистецьким феноменом, що поєднує в собі історичні відомості про розвиток християнства, культуру, світогляд, мистецтво Волино-Поліського краю є волинська ікона. У Луцьку створено Музей Волинської ікони, який спочатку, в радянський час розташовувався в домініканському костелі Петра і Павла й був музеєм релігії та атеїзму. Тепер, в оновленому за сучасними вимо-

гами приміщенні, експозиція та фонди музею представляють унікальне зібрання – перше в Україні. Колекція музею налічує 354 пам'ятки малярства давнього Волинського сакрального мистецтва XVI – XVIII ст. Збірка фондів формувалась на основі пошукової роботи з 70-х років, але основна маса надходжень до Музею припадає на 1981-1985 років. В ході експедицій, які очолював доктор мистецтвознавства зі Львова Павло Жолтовський було обстежено 350 храмів і зібрано 1109 експонатів. Про формування колекції музею писали його працівники С. Василевська і А. Вигоднік (1997: 118-135), Т. Єлісеєва (2010), Л. Карп'юк (1995), Є. Ковальчук (2013).

Вчені багатьох міст України та зарубіжні дослідники постійно збираються на наукові конференції, вивчають ікони і сакральне мистецтво, обговорюють проблеми їх збереження та реставрації. Інформація про унікальну колекцію подається в альбомах 1998 і 2010 років та каталозі, який було опубліковано науковими працівниками музею спочатку в наукових збірниках матеріалів цих конференцій, а потім окремим виданням у двох частинах.

Увагу мистецтвознавців, теологів, науковців та громадськості привернуло художньо оформлене видання каталогу і альбому “Волинська ікона XVI – XVIII ст.” за редакцією Сергія Кота (1998). Презентація видання відбувалась в 2000 р. у Києві в Українському Домі за участю віце-прем'єр-міністра академіка Валерія Смоля, представників Міністерства культури та обласного управління культури Волинської держадміністрації, авторського колективу.

Працівники музею співпрацюють з багатьма реставраторами, мистецтвознавцями, вченими з різних держав і регіонів України, про що свідчать щорічні наукові конференції. З історії релігії та церкви на Волині опубліковано значну кількість наукових досліджень, які частково представлені у матеріалах конференцій, що проводяться на базі Музею Волинської ікони в Луцьку з 1994 р.

Лучани пишуться і своєю колекцією Художнього музею, який розташований на території Луцького замку, в якому є шедеври західноєвропейського мистецтва різних епох і надбання митців краю XX і XXI ст., про що свідчать путівники 1982 (Черенюк) і 2003 р. Тут часто відбуваються мистецькі заходи, серед

яких і «Ніч у музеї», відповідно до європейських традицій.

Солідну і різносторонню базу історичного краєзнавства становлять фонди та експозиції музеїв області і, в першу чергу, Волинського краєзнавчого музею. Інформація про формування колекції обласного та інших музеїв розміщена в путівниках (1968; 1988) та матеріалах наукових конференцій (Волинський музейний вісник № 7, 2015; № 8, 2016; № 9, 2017, № 10, 2018; Волинський музей: історія і сучасність, № 6, 2019), які присвячувались річницям Волинського краєзнавчого музею. У Волинському краєзнавчому музеї зберігається чимало оригінальних фондів персональних і колективного творення, зокрема, єпископа Анатолія Дублянського, товариства волинян з Німеччини, архів якого повністю переданий до фондів музею, частина матеріалів з української діаспори США, Канади, Австралії, де багато було волинян і які утворювали власні осередки та цікавились історією, культурою Волині та історичними постатями.

Фонди обласного музею зберігають унікальну літературу від стародруків до сучасних видань, серед яких є примірники, що належали бібліотеці школи Луцького братства, а також ті, світського та релігійного змісту, які були видані друкарнями Михайла Сльозки, Почаївської Лаври й Унівського монастиря. Частина з них має маргінальні записи, що свідчать про окремих осіб і про важливі для історії події. Наукові працівники Волинського краєзнавчого музею О. Огнева і С. Крейнін (2000) провели велику роботу по упорядкуванню і каталогізації кирилических стародруків по Волинській області. Результатом цієї роботи став «Каталог видань кирилического друку в установах Волині (1600 - 1825)» а пізніше його розширене перевидання у 2015 р., у якому представлені ілюстрації окремих видань з архіву, музеїв, бібліотек, Волинської Православної богословської академії.

Значна кількість історичних матеріалів, експонатів зосереджена в фондах районних, міських, сільських та інших державних, громадських та відомчих музеях. Серед цих музеїв вирізняються Володимир-Волинський історичний, Торчинський народний історичний, Камінь-Каширський, Любомльський і Маневський краєзнавчі, Колодяженський літературно-меморіальний музей-садиба Лесі

Українки, музеї Ігоря Стравинського в Устилузі, Лесі Українки і археології Волині у Волинському університеті, Музей освіти Волині в інституті післядипломної освіти, відкритий у 2003 р. та інші.

Ряд музеїв були присвячені подіям Другої світової війни. Деякі з них розташовані безпосередньо на місцях подій. Музей у Лобні виник на місці стоянки партизанського Волинсько-Чернігівського з'єднання під командуванням О. Федорова, а у Лопатені – на місці стоянки загону особливого призначення Д. Медведєва. На його основі створено Музей волинського лісу. Ці музеї розповідають про загони, які здійснювали певні військові дії в тилу німецьких окупантів, про лісове життя партизанів. В них зберігається багато оригінальних експонатів, особистих речей партизанів, відтворено, зокрема, умови життя, про які свідчать землянки, що реставровані й відновлені відповідно до їх призначення та їх експозиції. Тривалий час вони збирають колишніх партизанів, бійців цих загонів та молодь на заходи з військово-патріотичного виховання. У музеях зібрано меморіальні речі, свідчення учасників подій, листування музейних працівників і пошуківців з ними. Відтворено землянки та інші споруди партизанських стоянок. Фактично недавно почався збір матеріалів та експонатів, які характеризують діяльність ОУН та дії УПА в краї. Вони поступово поповнюють експозиції та фонди музеїв.

У всіх музеях поліських районів зібрані добрі та змістовні колекції, у яких є вироби і предмети, що свідчать про побут населення та допоміжні промисли, а саме: бортництво, рибальство, мисливство, ткацтво, гончарство. Частина предметів домашнього вжитку вироблені з лози, очерету, соломи, дерева: особливо місткості для рідких і сипучих тіл, для зберігання продуктів. Деякі експонати, які представляють одяг, збереглися дуже добре і теж свідчать про заняття людей, які виробляли взуття, головні убори, верхній одяг, білизну на різні сезони та кліматичні умови.

Любомльський, Старовижівський і Маневицький краєзнавчі музеї з оригінальними експозиціями та фондovими колекціями зберігають чимало фактів і подій з історії Поліського краю та його людей. Поновив експозиції краєзнавчий музей у Камінь-Каширському. Це один

з унікальних музеїв, наповнених етнографічними матеріалами, особистими речами відомих людей, які народились на Камінь-Каширщині. Зокрема, зберігаються документи й особисті речі Є. Шабліовського, академіка-літературознавця, відомого дослідника життя і творчості Т. Г. Шевченка.

У с. Сереховичі Старовижівського району відкрито краєзнавчий музей за ініціативи народного депутата Андрія Бондарчука і сприяння сільської ради. Частина експонатів і документів зібрана ним і передана до музею.

Маневиччина в останні роки стала центром проведення краєзнавчих заходів на Поліссі завдяки ініціативі члена правління ВООНСКУ, директора музею Петра Хомича. Було проведено краєзнавчі конференції в Маневичах, селах Старий Чорторийськ, Четвертня, Кукли, Колки. Матеріали цих заходів були опубліковані у 10-му (2002) та інших наукових збірниках "Минуле і сучасне Волині та Полісся".

Більша частина знахідок археології та етнографії, експонатів відкладається в колекціях музеїв, в їхніх експозиціях і фондах. 60-і та 80-ті роки ХХ ст. вирізняються спрямованістю на створення різних музеїв, музейних кімнат, куточків, про що постійно згадується у республіканській, обласній та районній пресі. Крім державних, левину частину становили народні та відомчі музеї, при навчальних закладах, клубах, бібліотеках, на окремих підприємствах та в установах.

Часто буває, що окрема людина або установа відіграє значну роль у розвитку населеного пункту, його культурному житті, в його історичній долі. Прикладом є життя і діяльність відомого у світі талановитого і всесвітньвідомого композитора І. Стравинського, музей якому створено в невеликому місті Устилузі, де постійно бувають відвідувачі з різних країн (Огнева, 2006).

Відремонтовано садибу Липинських у Затурцях Локачинського району, у якій створено меморіальний Музей Вячеслава Липинського. У 2007 р. опубліковано путівник «В'ячеслав Липинський і Волинь» (Ковальчук, Кушнір, 2007), у якому представлено музей-садибу. Тепер тут постійно проводяться політологічні читання і конференції, присвячені В. Липинському.

Про народний Музей історії сільського господарства Волині, розташований у селі Рокині,

розповідає його директор О. Середюк в буклетах та в об'ємному історико-краєзнавчому нарисі “Скарбниця історії Волині” (Середюк, 1998). Цей музей-скансен є одним з музеїв під відкритим небом, де можна побачити будівлі, знаряддя праці сільського господарства і допоміжних занять, речі селянського побуту, які в основному зібрані у Волинській області.

Створення різних типів музеїв у радянський час і збереження в них великої кількості джерел з історії та культури краю завершилось на початку і в середині 90-х років тим, що більшість з них були під різним приводом демонтовані, розорені, знищені. Відсутність коштів та нерозуміння необхідності збереження експонатів та фондів незалежно від політичної та ідеологічної кон'юнктури у багатьох місцях спричинились до того, що музейна справа залишилась на належному рівні підтримки лише у державній сфері, якщо сьгоднішнє становище з умовами роботи і оплати працівників і з умовами охорони і зберігання вважати достатнім. Незахищеність народного багатства призвела до виникнення цілого потоку контрабанди колишніх експонатів українських музеїв, особливо тих, що становлять багатство національної культури. А це – твори мистецтва, картини та ікони, рукописні й стародруковані книги, предмети фалеристики, вексилології, нумізматики і боністики, ювелірні вироби тощо. Кожний рік митниці України вилучають і передають музеям тисячі предметів історико-культурних цінностей.

Вагомий вклад у розвиток історичного краєзнавства Волині внесли громадські музеї. Про їх створення і мережу розповіла Олександра Нагорна (2003) у трьох номерах “Педагогічного пошуку” за 2003 р., яка склала “Хроніку” і присвятила 45-й річниці громадського краєзнавства на Волині.

Варто зазначити, що музеї Волинської області стали популяризувати свої колекції, залучати інші музеї, навіть закордонні – Росії, Польщі, Словачії. Вони активізували виставкову та екскурсійну діяльність, що сприяє залученню до краєзнавчої освіти широких мас населення і, зокрема, молоді.

Історико-краєзнавчі фонди зібрані також в Луцькому історико-культурному заповіднику, створеному за урядовою постановою від 26 березня 1985 р. Працівники заповід-

ника постійно досліджують стародавнє місто, ведуть археологічні розкопки, вивчають архітектурні та історичні пам'ятки. У його фондах чимало оригінальних документів, писемних і речових свідчень життя міста в різні часи. Замок і Старе місто, культові споруди і житлова забудова, підземелля є об'єктами, які цікавлять дослідників як Волині, так Львова і Києва, Росії, Польщі і Литви.

На території Луцького замку мають місце Музей дзвонів на Владичій вежі, Музей керамічної плитки і цегли у В'їзній вежі, у будиночку з колонами відкрито Музей книги і книгодрукування. Колекції музеїв замку мають багато експонатів, які представляють старе місто у різні часи. Вони свідчать про рівень архітектури і будівництва про духовність краю, розвиток рукописної і стародрукованої книги.

Картину ролі музеїв у житті суспільства добре показує хроніка діяльності лише за один 2001 рік, одного лише Волинського краєзнавчого музею, вміщена у № 2 «Літопису Волині». У музеях області за 2001 рік пройшло чимало заходів історичного, мистецького, природничого, етнографічного спрямування: 3876 масових заходів і 125221 відвідувач. Багато присвячувались історичним постатям краю, їх життю і творчості.

Музей історії освіти Волині нараховує більше 2 тисяч експонатів. Його експозиція відтворює матеріали і знахідки, які розповідають про різні часи: від Давньої Русі до сучасності. Музей має підручники і навчальну літературу різних часів, документи і матеріали, які стосуються організації освіти в часи Речі Посполитої і Російської імперії, в радянський період. Грифельна дошка і зошит, рахівниця і калькулятор добре свідчать про зміни в освіті. Фотоілюстрації минулих років розповідають про учнів і вчителів, про їхні будні і святкові дні. Вже унікальними для нащадків стали каламар (чорнильниця) і парта з відкидною кришкою, гусяче перо, сталеве перо, дерев'яна ручка. Частина експонатів та ілюстрацій стосуються сучасних педагогічних і комп'ютерних технологій, які використовуються під час навчання. Відтворено історію виникнення освітніх закладів нового типу і вищої школи різних рівнів акредитації.

Шкільне краєзнавство завжди було покликане виховувати любов до краю до його

історії і людей. Сьогодні стоїть питання не просто знати край і виховати патріота батьківщини. Сьогодні стоїть питання не просто здобуття історичних знань, а про історичну освіту і сформування історичного мислення з метою, зрозуміти місце у світі Української держави та історію свого краю.

Історична і краєзнавча освіта має допомогти національно-культурному відродженню і національній самоідентифікації. Тому і постала потреба у створенні та в роботі шкільних музеїв, які зберігають історичну пам'ять і є її носіями в експонатах, фондах, експозиціях, виставках, екскурсіях і екскурсивах.

У державі сьогодні здійснюється кілька програм, які тісно пов'язані з краєзнавством і музеєзнавством:

Одна з них – написання на новій джерельній і методологічній основі історії міст і сіл України. Попереднє видання не мало аналогів у світі, але воно застаріло. Велика кількість населених пунктів не потрапила в історію, крім згадки у переліку. Частина населених пунктів зникли з карти України і у Волинській області теж, де до Другої світової війни нараховувалось більше 3000 населених пунктів, а тепер – 1086. Хто краще збере і напише про своє місто і село ніж краєзнавець, а це практично ті люди, які є працівниками сільських і шкільних музеїв?

Шкільний музей повинен виконувати місію закладу, який засвідчує кожну особу в історичному часі і вказує на те, що кожна історична постать живе стільки, скільки існує в історичній пам'яті суспільства, або принаймні в пам'яті своїх земляків.

У навчальному процесі, спочатку на природничо-географічному факультеті Луцького педінституту, а тепер для природознавчих спеціальностей університету має Геологічний музей, відкритий у 1988 р. Матеріали для музею викладачі і студенти збирали багато років. Частина з них привезена з далеких країв колишнього СРСР, коли пошукові роботи і практики проводились у різних його куточках, у тому числі на Кольському півострові і на Далекому Сході. Багато експонатів, що розповідають про Україну, її залізні, хромові та марганцеві руди, декоративне і будівельне каміння, самородну мідь тощо. У музеї є палеонтологічні рештки і сучасні зразки фауни південних морів – 25 черепашок і 15 видів коралів Чорного моря.

Колекція музею закаталогізована і впорядкована відповідно до сучасних класифікацій.

Два музеї є на історичному факультеті ВНУ. Археологічний музей – один із перших в університеті, створений у 1977 р. на основі археологічних знахідок і пошукових експедицій під час польових практик. У музеї експонати багатьох епох, які представлені в експозиції і зберігаються у фондах. Кераміка різних часів від палеоліту, кістки мамонта і тура, кам'яні і металеві знаряддя праці та зброя, рештки побутових і культових речей. Щорічні експедиції поповнюють фонди музею, тому важко підрахувати кількість експонатів, яких є кілька тисяч. Одночасно музей є важливою базою для навчання істориків, музеєзнавців, етнографів тощо. З цього музею почалась наукова стежка багатьох археологів краю, формувалися фонди Волинського краєзнавчого музею, якому передано багато експонатів і, зокрема, срібний скарб X – XI ст. з городища Вал, який розкопував багато років М. Кучинко із студентами історичного факультету.

Музей етнографії Волині також є важливим навчальним і науковим підрозділом історичного факультету. Сотні експонатів цього музею представляють життя і побут місцевих жителів – волинян і поліщуків. Вироби з лози, очерету, дерева, особливо знаряддя праці для сільськогосподарських робіт, домашнього вжитку, окремих ремесел і промислів займають вагомую частину площі кабінету-музею. Ткацькі верстати, взуття і одяг, різні вишивки, рушники, яких є більше 400, дають можливість ефективно і якісно проводити заняття і готувати студентські наукові дослідження. Частина експонатів є унікальними і належать лише тим, людям які створили цю неповторність і саме в цьому регіоні. Нумізматична, боністична і фалеристична колекції музею археології та кабінету спеціальних історичних дисциплін та етнографії представляють більше 1000 одиниць зберігання. Більшість матеріалів зібрано викладачами і студентами у різних районах Волинської області, що сприяє збереженню історичного досвіду та історичної пам'яті поколінь.

У 2002 р. був відкритий для відвідувачів Музей історії Волинського державного університету імені Лесі Українки. Експозиція музею представлена 19 стендами, кожний з яких містить інформацію про факультети університету

і розповідає його історію з квітня 1940 р., коли був створений Луцький учительський, а пізніше Луцький педагогічний інститут. У фондах зосереджено тисячі експонатів: документи, матеріали, світлини, альбоми, картини, методичну та іншу літературу, яка подарована музею.

Окремо варто представити Волинський регіональний музей українського війська і військової техніки, який є філією Центрального музею Збройних Сил України.

У музеї зібрано велику колекцію військової техніки і зброї ХХ і ХХІ ст. Втім, у фондах та експозиції представлена воєнна історія Волині. Музей був ініціатором і учасником проведення двох конференцій з Воєнної історії краю, до 200-річчя війни Росії з Наполеоном, що певною мірою активізувало пошукову роботу і патріотичне виховання. Звичайно, що ще не повністю використовуються площі та будівлі на території музею, які вимагають ремонту і впорядкування.

Звичайно, що в одній публікації важко охопити багатогранну діяльність музейних закладів, а тим більше, історію музейної справи в області. Втім, навіть з тих фактів, які подані можна зробити висновок про важливе значення розвитку музейної справи для збереження історичної пам'яті і яке важливе значення має праця музейників для поширення історичного досвіду суспільства та формування національної самосвідомості населення, особливо молоді.

«Музеї – школі», так називається проспект, який пропонує Волинський краєзнавчий музей вчителям перед початком кожного нового навчального року. У проспекті, відповідно до

вікових особливостей школярів, вміщено перелік тем, які представлені в експозиціях і виставках. Причому виставки є стаціонарні і пересувні, які школи можуть замовляти. Крім екскурсій, подано перелік лекцій, серед яких багато на волинезнавчу тематику. Музейники також пропонують дитячі ранки, вечори-портрети, усні журнали, вікторини. У 2012 – 2016 роках музеї області розробляли програми «Музей – школі» на допомогу вчителям та учням навчальних закладів Волинської області. Таку ж програму представив Волинський регіональний музей українського війська і військової техніки. Такі програми розроблялися і у наступні роки.

«Музейна педагогіка: теорія і практика» – такий науковий напрям у волинезнавстві обрали музеї області. Сім науково-практичних конференцій було проведено у Волинському краєзнавчому музеї, до яких залучалися кафедра музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки, викладачі Луцького педагогічного коледжу, а також інші дослідники і педагоги у сфері краєзнавчої освіти. Виступи і надалі публікувалися у «Музейному віснику», який нараховує 10 випусків.

Особливе поле краєзнавчих досліджень, краєзнавчої освіти і патріотичного виховання становлять не лише державні та громадські музеї Волинської області, а й державні історико-культурні заповідники «Старий Луцьк» і «Стародавній Володимир», про що свідчить довідкова література краєзнавчого характеру і велика кількість відвідувачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. Т. 1. Луцьк : Вежа, 1996. С. 418-458.
2. “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. Т. 3. Луцьк : Вежа, 1999. С. 692-752.
3. В'ячеслав Липинський і Волинь / Упоряд. Є. Ковальчук, автор тексту В. Кушнір. Луцьк, 2007. 28 с., іл.
4. Василевська С., Вигоднік А. Ікони ХVІІ – ХVІІІ ст. (з експозиції Музею Волинської ікони) *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези іконопису та матеріали ІV наукової конференції*. Луцьк : 1997. С. 118-135.
5. Вигоднік А. Матеріали до каталогу Волинської ікони (ікони ХVІ – ХVІІ ст. з експозиції Музею Волинської ікони). *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали ІІІ міжнародної конференції*. Луцьк, 1996. С. 34-48.
6. Волинська ікона ХVІ – ХVІІ з колекції Волинського краєзнавчого музею. Каталог. Ч. ІІ. / Упоряд. А. Вигоднік, С. Василевська. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 196 с., іл.
7. Волинська ікона ХVІ-ХVІІ з колекції Волинського краєзнавчого музею. Каталог. Ч. І. / Упоряд. А. Вигоднік, С. Василевська. Луцьк : ДП «Волинські старожитності», 2013. 174 с., іл.
8. Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. *Тези та матеріали наукової конференції*. Луцьк, 1994. 85 с. та інші випуски.

9. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження збереження та реставрації. *Матеріали VI міжнародної конференції по волинському іконопису*. Луцьк : Надстир'я, 1999. 186 с., іл.
10. Сакральне мистецтво Волині. *Матеріали IX Міжнародної наукової конференції*. Луцьк, 31 жовтня – 1 листопада 2002 року. Луцьк, 2002. 162 с., іл.
11. Волинський краєзнавчий музей (ВКМ). Ф. ЛУ. Арк. 30-33.
12. Волинський краєзнавчий музей. Путівник. – Львів : Каменяр, 1967. 50 с.
13. Волинський краєзнавчий музей: Путівник. – Львів : Каменяр, 1988. 119 с.
14. Волинський музей. Історія і сучасність. Наук. збірник. Вип. I. Луцьк : Ініціал, 1997. 52 с.
15. Волинський музей. Історія і сучасність. Наук. збірник. Вип. II. Луцьк, 1999. 206 с.
16. Волинського цвіту по всьому світу: *Матеріали науково-практичної конференції «У світах – діти України»*, 10 липня 2001 р. Луцьк : Вісник і К°, 2001. 120 с.
17. Гуртовий Г. Чи є у вашому селі музей? (Питання організації музеїв та музейних кімнат на Волині). *Рад. Волинь*. 1968. 10 березня.
18. Данило Братковський поет і громадянин. *Матеріали науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 300-й річниці страти Данила Братковського*. Луцьк, 2002. 158 с.
19. Державний архів Волинської області. Ф. Р-164.
20. До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. *Архіви України*. 1989. № 3. С. 80 (Про докум.-книжкову виставку Волинського архіву).
21. Єлісеєва Т., Вигоднік А. Музей Волинської ікони. Київ : РК Майстер-принт, Луцьк, 2010. 88 с.
22. Карп'юк Л. Ікони XVI – XVIII століть з колекції Музею волинської ікони в Луцьку. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССXXXVI. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 1998. С. 398-407.
23. Карп'юк Л. Каталог ікон волинської школи іконопису XVI - XVIII ст. Із збірки Волинського краєзнавчого музею. *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали II міжнародної конференції*. Луцьк, 1995. С. 35-47.
24. Каталог видань кириличного друку в установах Волині (1600 - 1825) /Упоряд. Крейнін С. Н., Огнева О. Д. Луцьк : Надстир'я, 2000. 132 с.
25. Каталог видань кириличного друку в установах Волині (1600 - 1825). Друге видання / Упоряд. С.Н. Крейнін. – Луцьк : Надстир'я, 2015. – 356 с., іл.
26. Ковальчук Євгенія. Формування фонду сакрального мистецтва у краєзнавчому музеї (1929 – 2012 роки). Луцьк : Волинські старожитності, 2013. 296 с., іл.
27. Кот С., Ошуркевич О. Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. Волинський краєзнавчий музей. Документи. Вип.1. Київ – Бремен, 1996. 75 с.
28. Любомль в історії України і Волині: матеріали науково-практичної конференції /Упорядник О. Остап'юк. Луцьк : Надстир'я, 2003. 112 с.
29. Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. *Матеріали X наукової історико-краєзнавчої конференції, яка відбулася у Старому Чорториську, Маневичах, Четвертні та Нововолинську в 2000 – 2002 рр.* Луцьк : Надстир'я, 2002. –292 с. та інші випуски.
30. Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. *Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції*. Луцьк : Надстир'я, 1998. С. 124-125.
31. Музей І.Стравінського в Устилузі. Луцьк, 1994. 8 с., іл.
32. Нагорна О. Хроніка громадського музейного будівництва. Педагогічний пошук. 2003. № 1. С. 86; № 2. С. 80; № 3. С. 86 (До 45-річчя громадського краєзнавства на Волині).
33. Огнева О. Будинок серед алей (Музей Ігоря Стравінського в Устилузі). Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. 56 с.
34. Пом'яник. Волинське крайове Братство святого апостола Андрія Первозванного (Луцьке хрестовоздвиженське). Від року Божого 1618 і далі. Луцьк, 2000. 70 с., іл.
35. Середюк О. Скарбниця історії Волині: Істор.-краєзнавчий нарис про Народний музей історії сільського господарства Волині. Луцьк : Надстир'я, 1998. 124 с.
36. Силюк А. Історико-краєзнавча діяльність музеїв Волині: стан та тенденції. *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції*. Луцьк : Надстир'я, 1998. С. 30-32.
37. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. XI / Відпов. за випуск П. Рудецький. Луцьк : ФОП Сікачова В. А., 2015. С. 412-434.
38. Філонюк М. Шевченківська світлиця Миколи Куделі у Волинському краєзнавчому музеї. *Путівник. До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка та 100-річчя від дня народження М. П. Куделі*. Луцьк : Волинські старожитності. 2014. 40 с., іл.

39. Художній музей в Луцьку. *Відділ Волинського краєзнавчого музею. Путівник*. Луцьк : Медіа, 2003. 16 с.
 40. Черенюк М. І. Художній відділ Волинського краєзнавчого музею: Путівник. Львів : Каменяр, 1982. 63 с. іл.

REFERENCES:

1. “Rode nash krasnyu...” Volyn’ u dolyakh krayan i lyuds’kykh dokumentakh (1996) [“Our red family...” Volyn in the fate of the region and human documents]. Т. 1. Luts’k : Vezha, S. 418-458. [in Ukrainian].
2. “Rode nash krasnyu...” Volyn’ u dolyakh krayan i lyuds’kykh dokumentakh (1999) [“Our red family...” Volyn in the fate of the region and human documents] Т. 3. Luts’k : Vezha, S. 692-752. [in Ukrainian].
3. Cherenyuk M. I. (1982) *Khudozhniy viddil Volyns’koho krayeznavchoho muzeyu: Putivnyk* [Art Department of the Volyn Museum of Local Lore: Guide]. L’viv : Kamenyar, 63 s. il. [in Ukrainian].
4. Danylo Bratkovs’kyu poet i hromadyany (2002) [Danilo Bratkovsky is a poet and citizen]. *Materialy naukovokrayeznavchoyi konferentsiyi, pryurochenoyi 300-y richnytsi straty Danyla Bratkovs’koho*. Luts’k, 158 s. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyy arkhiv Volyns’koyi oblasti [State Archives of Volyn Region State Archives of Volyn Region]. F. R-164. [in Ukrainian].
6. Do 175-richehya z dnya narodzhennya T. H. Shevchenka (1989) [To the 175th anniversary of the birth of Taras Shevchenko. Archives of Ukraine]. *Arkhivy Ukrayiny*. № 3. S. 80 (Pro dokum.-knyzhkovu vystavku Volyns’koho arkhivu). [in Ukrainian].
7. Filonyuk M. (2014) *Shevchenkivs’ka svitlytsya Mykoly Kudeli u Volyns’komu krayeznavchomu muzeyi. Putivnyk. Do 200-richchya vid dnya narodzhennya T. H. Shevchenka ta 100-richchya vid dnya narodzhennya M. P. Kudeli* [Shevchenko’s room of Mykola Kudela in the Volyn Museum of Local Lore. Guidebook. To the 200th anniversary of the birth of Taras Shevchenko and the 100th anniversary of the birth of MP Kudeli Shevchenko's room of Mykola Kudela in the Volyn Museum of Local Lore. Guidebook. To the 200th anniversary of the birth of Taras Shevchenko and the 100th anniversary of the birth of MP Kudeli]. Luts’k : Volyns’ki starozhytnosti, 40 s., il. [in Ukrainian].
8. Hurtovyy H. (1968) *Chy ye u vashomu seli muzey? (Pytannya orhanizatsiyi muzeyiv ta muzeynykh kimnat na Volyni)* [Is there a museum in your village?]. *Rad. Volyn’*. 10 bereznya. [in Ukrainian].
9. Karp’yuk L. (1995). *Kataloh ikon volyns’koyi shkoly ikonopysu XVI - XVIII st. Iz zbirky Volyns’koho krayeznavchoho muzeyu* [Catalog of icons of the Volyn school of icon painting of the XVI – XVIII centuries. From the collection of the Volyn Museum of Local Lore.]. *Volyns’ka ikona: pytannya istoriyi vyvchennya, doslidzhennya ta restavratsiyi. Tezy ta materialy II mizhnarodnoyi konferentsiyi*. Luts’k, S. 35-47. [in Ukrainian].
10. Karp’yuk L. (1998) *Ikony XVI–XVIII stolit’ z kolektsiyi Muzeyu volyns’koyi ikony v Luts’ku* [Icons of the XVI – XVIII centuries from the collection of the Museum of the Volyn Icon in Luts’k Icons of the XVI – XVIII centuries from the collection of the Museum of the Volyn Icon in Luts’k]. *Zapysky naukovohto tovarystva imeni Shevchenka*. Т. CCXXXVI. Pratsi Komisiyi obrazotvorchoho ta uzhytkovoho mystetstva. L’viv : Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, S. 398-407. [in Ukrainian].
11. *Kataloh vydan’ kyrylychnoho druku v ustanovakh Volyni (1600 - 1825) / Uporyad. Kreynin S. N., Ohnyeva O. D. (2000 Catalog of editions of the Cyrillic press in the institutions of Volhynia (1600 - 1825))* [Catalog of editions of the Cyrillic press in the institutions of Volhynia (1600–1825)]. Luts’k : Nadstyr’ya, 132 s. [in Ukrainian].
12. *Kataloh vydan’ kyrylychnoho druku v ustanovakh Volyni (1600 - 1825). Druhe vydannya / Uporyad. S.N. Kreynin (2015)* [Catalog of editions of the Cyrillic press in the institutions of Volhynia (1600–1825)]. Luts’k : Nadstyr’ya, 356 s. il. [in Ukrainian].
13. *Khudozhniy muzey v Luts’ku. Viddil Volyns’koho krayeznavchoho muzeyu. Putivnyk (2003)*. [Art Museum in Luts’k. Department of the Volyn Museum of Local Lore. Guidebook] Luts’k : Media, 16 s. [in Ukrainian].
14. Kot S., Oshurkevych O. (1996) *Dolya kul’turnykh skarbiv Ukrayiny pid chas Druhoyi svitovoyi viyny: arkhivy, biblioteky, muzeyi* [The fate of cultural treasures of Ukraine during the Second World War: archives, libraries, museums]. *Volyns’kyy krayeznavchyy muzey. Dokumenty. Vyp.1*. Kyiv – Bremen, 75 s. [in Ukrainian].
15. Koval’chuk Yevheniya (2013). *Formuvannya fondu sakral’noho mystetstva u krayeznavchomu muzeyi (1929–2012 roky)* [Formation of the fund of sacred art in the museum of local lore (1929–2012)]. Luts’k : Volyns’ki starozhytnosti, 296 s., il. [in Ukrainian].
16. *Lyuboml’ v istoriyi Ukrayiny i Volyni: materialy naukovopraktychnoyi konferentsiyi /Uporyadnyk O. Ostap’yuk (2003)*. [Lyuboml in the history of Ukraine and Volyn]. Luts’k : Nadstyr’ya, 112 s. [in Ukrainian].
17. *Muzey I.Stravins’koho v Ustyluzi (1994)* [I. Stravinsky Museum in Ustyluh]. Luts’k, 8 s., il. [in Ukrainian].
18. *Mynule i suchasne Volyni y Polissya: kray na mezhi tysyacholit’ (2002)* [Past and present of Volyn and Polissya: the land at the turn of the millennium.]. *Materialy naukovoyi istoriko-krayeznavchoyi konferentsiyi, yaka vidbulasya u Staromu Chortoryys’ku, Manevychakh, Chetvertni ta Novovolyns’ku v 2000 – 2002 rr*. Luts’k : Nadstyr’ya, 292 s. ta inshi vypusky. [in Ukrainian].
19. *Mynule i suchasne Volyni: Oleksandr Tsynkalovs’kyy i kray (1998)* [Past and present of Volyn: Alexander Tsinkalovsky and the region]. *Materialy naukovoyi istoriko-krayeznavchoyi mizhnarodnoyi konferentsiyi*. Luts’k : Nadstyr’ya, S. 124-125. [in Ukrainian].

20. Nahorna O. (2003) Khronika hromads'koho muzeynoho budivnytstva [Chronicle of public museum construction]. Pedahohichnyy poshuk. № 1. S. 86; № 2. S. 80; № 3. S. 86 (Do 45-richchya hromads'koho krayeznavstva na Volyni). [in Ukrainian].
21. Ohnyeva O. (2006) Budynok sered aley (Muzey Ihorya Stravins'koho v Ustyluzi) [House among the alleys (Igor Stravinsky Museum in Ustyluh)]. Luts'k : Volyns'ka oblasna drukarnya, 56 s. [in Ukrainian].
22. Pam'yatky sakral'noho mystetstva Volyni na mezhi tysyacholit': pytannya doslidzhennya zberezheniya ta restavratsiyi (1999) [Monuments of sacred art of Volyn at the turn of the millennium: the question of research of preservation and restoration]. Materialy VI mizhnarodnoyi konferentsiyi po volyns'komu ikonopysu. Luts'k : Nadstyr'ya, 186 s., il. [in Ukrainian].
23. Pom'yanyk. (2000) Volyns'ke krayove Bratstvo svyatoho apostola Andriya Pervozvannoho (Luts'ke khrestovozdvyzhens'ke). Vid roku Bozhoho 1618 i dali [Monument. Volyn Regional Brotherhood of the Holy Apostle Andrew the First-Called] Luts'k, 70 s., il. [in Ukrainian].
24. Sakral'ne mystetstvo Volyni (2002) [Sacred art of Volyn]. Materialy IKH Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi. Luts'k, 31 zhovtnya – 1 lystopada 2002 roku. Luts'k, 162 s., il. [in Ukrainian].
25. Seredyuk O. (1998) Skarbnytsya istoriyi Volyni: Istor.-krayeznavchyy narys pro Narodnyy muzey istoriyi sil'skoho hospodarstva Volyni [Treasury of the history of Volyn: Historical and local lore essay on the National Museum of the History of Agriculture of Volyn]. Luts'k : Nadstyr'ya, 124 s. [in Ukrainian].
26. Staryy Luts'k (2015) . Naukovo-informatsiynyy zbirnyk. Vyp. KHI / Vidpov. za vypusk P. Rudets'ky [Old Lutsk. Scientific and information collection. Vip. XI]. Luts'k : FOP Sikachova V. A., S. 412-434. [in Ukrainian].
27. Sylyuk A. (1998) Istoryko-krayeznavcha diyal'nist' muzeyiv Volyni: stan ta tendentsiyi Mynule i suchasne Volyni: Oleksandr Tsynkalovs'kyy i kray. Materialy IKH naukovoï istoriyko-krayeznavchoyi mizhnarodnoyi konferentsiyi [Historical and local lore activity of museums of Volyn: state and tendencies. Past and present of Volyn: Alexander Tsinkalovsky and the region]. Luts'k : Nadstyr'ya, S. 30-32. [in Ukrainian].
28. Vasylevs'ka S., Vyhodnik A. (1997) Ikony XVII - XVIII st. (z ekspozytsiyi Muzeju Volyns'koyi ikony) [Icons of the XVII - XVIII centuries. (from the exposition of the Museum of the Volyn Icon)]. Volyns'ka ikona: pytannya istoriyi vyvchennya, doslidzhennya ta restavratsiyi. Tezy ikonopysu ta materialy IV naukovoï konferentsiyi. Luts'k, S. 118-135. [in Ukrainian].
29. Volyns'ka ikona XVI – XVII z kolektsiyi Volyns'koho krayeznavchoho muzeju. Kataloh. CH. II. / Uporyad. A. Vyhodnik, S. Vasylevs'ka (2015) [Volyn icon XVI - XVII from the collection of the Volyn Museum of Local Lore]. Luts'k : Vezha-Druk, 196 s., il. [in Ukrainian].
30. Volyns'ka ikona XVI-XVII z kolektsiyi Volyns'koho krayeznavchoho muzeju. Kataloh. CH. I. / Uporyad. A. Vyhodnik, S. Vasylevs'ka (2013) [Volyn icon XVI-XVII from the collection of the Volyn Museum of Local Lore]. Luts'k : DP «Volyns'ki starozhytnosti», 174 s., il. [in Ukrainian].
31. Volyns'ka ikona: pytannya istoriyi vyvchennya, doslidzhennya ta restavratsiyi (1994) [Volyn Icon: Questions of the History of Study, Research and Restoration Volyn Icon: Questions of the History of Study, Research and Restoration]. Tezy ta materialy naukovoï konferentsiyi. Luts'k, 85 s. ta inshi vypusky. [in Ukrainian].
32. Volyns'koho tsvitu po vs'omu svitu: (2001) [Volyn color around the world]: Materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «U svitakh – dity Ukrayiny», 10 lypnya 2001 r. Luts'k : Visnyk i K°, 120 s. [in Ukrainian].
33. Volyns'kyy krayeznavchyy muzey (VKM) [Volyn Museum of Local Lore]. F. LU. Ark. 30-33. [in Ukrainian].
34. Volyns'kyy krayeznavchyy muzey. Putivnyk (1967) [Volyn Museum of Local Lore]. L'viv : Kamenyar, 50 s. [in Ukrainian].
35. Volyns'kyy muzey. Istoriya i suchasnist' (1997). [Volyn Museum. History and modernity]. Nauk. zbirnyk. Vyp. I. Luts'k : Initsial, 52 c. [in Ukrainian].
36. V'yacheslav Lypyns'kyy i Volyn' / Uporyad. YE. Koval'chuk, avtor tekstu V. Kushnir (2007) [Vyacheslav Lypynsky and Volyn]. Luts'k, 28 s., il. [in Ukrainian].
37. Vyhodnik A. (1996) Materialy do katalogu Volyns'koyi ikony (ikony XVI – XVII st. z ekspozytsiyi Muzeju Volyns'koyi ikony) [Materials for the catalog of the Volyn Icon (icons of the XVI - XVII centuries from the exposition of the Museum of the Volyn Icon)]. Volyns'ka ikona: pytannya istoriyi vyvchennya, doslidzhennya ta restavratsiyi. Tezy ta materialy III mizhnarodnoyi konferentsiyi. Luts'k, S. 34-48. [in Ukrainian].
38. Yelisyeyeva T., Vyhodnik A. (2010) Muзей Volyns'koyi ikony [Museum of the Volyn Icon Museum of the Volyn Icon]. Kyiv : RK Mayster-prints. Luts'k, 88 s. [in Ukrainian].